

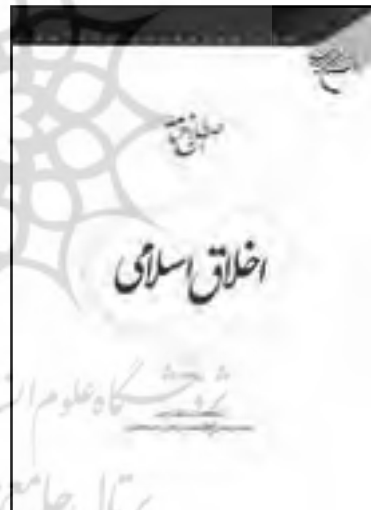
تحلیل روابط وابسته یا همنشین در هرم اصطلاحات اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی

● دکتر مازیار امیرحسینی^۱

دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی و عضو اتاق فکر جهاد کشاورزی

نیز برخوردار از روابط معنایی و به یکدیگر وابسته باشند. از طرف دیگر هر گروه دوتایی باید قابلیت قرارگرفتن در موقعیت نحوی مشابه را به‌جای یکدیگر در یک ساختار نحوی داشته و برخوردار از کارکرد معنایی یکسان باشند.^۲ روابط همنشینی که در بستر روابط وابسته به‌نمایش درمی‌آیند، جایگاه مهمی را در بحث روابط مفهومی در اصطلاح‌نامه‌ها یافته‌اند. روابط وابسته یا همنشین دارای قابلیت برقراری ارتباط بین یک رده و رده فرعی می‌باشند. این مقوله از نظر تتوریک در غیر رده‌ها^۴ یا روابط غیرسلسله‌مراتبی محقق می‌شود. در اینجا باید در نظر داشته باشیم که اینگونه روابط، غیراستنتاجی و استنباطی هستند^۵ (ص ۴۳-۴۵) این مقوله به‌دلیل ماهیت قراردادی در تدوین روابط وابسته می‌باشد.

روابط وابسته از جمله روابط اصطلاح‌نامه‌ای هستند که تشخیص و تعیین آنها بسیار دشوار است. این روابط از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از فرهنگی به فرهنگ دیگر، متفاوت است. در تعیین روابط وابسته یا همنشین، علاوه بر در نظر گرفتن معنا و مفهوم واحدهای دوتایی به‌منظور برقراری رابطه بین آنها، باید مختصات و مقتضیات فرهنگی جامعه کاربر از این روابط را در نظر گرفت. روابط وابسته در اصطلاح‌نامه‌ها به‌صورت افقی، عامل به‌هم‌تنیدگی اصطلاحات و خوشه‌های یک اصطلاح‌نامه می‌باشند. بدین مفهوم که خوشه‌های برخوردار از روابط سلسله‌مراتبی را به‌هم پیوند می‌دهند. از طرف دیگر عامل اصلی برقراری ارتباط بین خوشه‌های

■ اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی، واحد اصطلاح‌نامه علوم اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. قم: مؤسسه بوستان، ۱۳۸۶، ۳۳۲ ص، شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۸-۸۲۳-۷

مقدمه

از دیدگاه زبان‌شناسی، الگوی شکل‌گیری روابط وابسته بین اصطلاحات، برگرفته از روابط واژگانی همنشین^۲ است. این وابستگی میان گروه‌های دوتایی از واحدهای واژگانی برقرار می‌شود. روابط وابسته در شرایطی محقق می‌شود که دو عضو از هر گروه دوتایی برخوردار از مؤلفه‌های معنایی همساز باشند، دارای معنای ثابت و

روابط وابسته در شرایطی محقق می‌شود که دو عضو از هر گروه دوتایی برخوردار از مؤلفه‌های معنایی همساز باشند، دارای معنای ثابت و نیز برخوردار از روابط معنایی و به یکدیگر وابسته باشند

ارزنده، چشمگیر و قابل تقدیر است. بدین ترتیب هرگونه نقد، تحلیل و ارزیابی اصطلاح‌نامه‌های علوم اسلامی، گامی برای اعتلای بیشتر این اصطلاح‌نامه‌ها و کمکی ناچیز به اصحاب تدوین اصطلاح‌نامه‌های علوم اسلامی در نظر گرفته می‌شود. بنابراین آنچه در اینجا می‌آید، امید است که مورد نظر اصحاب تدوین اصطلاح‌نامه‌های علوم اسلامی قرار گیرد.

گروه‌بندی هرم‌های اصطلاحات اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی

در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی دو گروه از اصطلاحات مشاهده شد. گروه اول اصطلاحاتی که دارای اصطلاح راس^۶ (نشانه اصطلاح راس در این اصطلاح‌نامه است) می‌باشند که به نحوی به سه محور اصلی نظام اخلاقی متصل می‌باشند. این محورها عبارتند از: فضائل اخلاقی؛ ردائل اخلاقی؛ و آداب و حقوق. گروه دوم اصطلاحاتی که دارای اصطلاح راس نیستند و خود دارای هرم‌های مستقلی در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی هستند، مانند اخلاق، علم اخلاق، نفس، عمل، غنا، فقر و در واقع در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی، سه هرم کلان برای سه محور نظام اخلاقی در نظر گرفته شده و هرم‌های کوچکی (یا هرم‌های نهفته) خارج از این هرم‌ها وجود دارند. ابتدا بحث را با هرم‌های کلان یا سه محور اصلی در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی آغاز می‌کنیم.

اصطلاحات اصطلاح‌نامه با حوزه‌های حاشیه‌ای خود می‌باشند. به عبارت دیگر حوزه موضوعی اصطلاح‌نامه را به حوزه‌های حاشیه‌ای یا اصطلاح‌نامه‌های دیگر مرتبط می‌سازند.

درجه اهمیت و دشواری پدیدآوردن روابط وابسته یا همنشین، می‌تواند یکی از محورهای اساسی در ارزیابی اصطلاح‌نامه‌ها در کاربرد این قبیل روابط باشد. در این شیوه ارزیابی از نظر روش‌شناسی، ابتدا باید خوشه‌های اصلی و فرعی در اصطلاح‌نامه شناسایی شده و چگونگی روابط وابسته بین آنها تحلیل شود. با عنایت به اینکه اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی از جمله اصطلاح‌نامه‌های تألیفی در مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم است و سابقه اصطلاح‌نامه‌نگاری در این مرکز نشان‌دهنده دقت نظر، تأمل و دانش در حوزه‌های موضوعی اصطلاح‌نامه و اصطلاح‌نامه‌نگاری است، تصمیم به ارزیابی اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی از منظر کاربرد روابط وابسته و همنشین گرفته شد. در این بحث، سعی بر آن داریم که ضمن شناسایی و معرفی خوشه‌ها و هرم‌های اصلی فرعی در این اصطلاح‌نامه، به تحلیل روابط وابسته میان آنها بپردازیم.

نگارنده نیک می‌داند که اصطلاح‌نامه‌نگاری، فرآیندی بس دشوار، بسیار تخصصی و به صرف زمان قابل توجهی نیازمند است. تدوین اصطلاح‌نامه‌های تألیفی و بنیادی به آن شیوه‌ای که در مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، صورت گرفته است، فعالیت بسیار

بیشترین و دقیق‌ترین روابط وابسته که در بطن روابط همنشینی تحلیل می‌شود، بین توصیف‌گرهای هرم‌های فضائل و ردائل اخلاقی برقرار است

گروه اول: هرم‌های سه‌گانه نظام اخلاقی در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی همان‌گونه که پیشتر گفتیم، هرم‌های سه‌گانه شامل مباحث فضائل اخلاقی، ردائل اخلاقی و آداب و حقوق می‌باشند. این هرم‌ها در عین استقلال دارای ارتباطات همنشینی بین توصیف‌گرهای خود می‌باشند. در اینجا به تحلیل روابط وابسته یا ارتباطات همنشینی در این سه هرم می‌پردازیم.

روابط وابسته از جمله روابط اصطلاح‌نامه‌ای هستند که تشخیص و تعیین آنها بسیار دشوار است. این روابط از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از فرهنگی به فرهنگ دیگر، متفاوت است

داشته باشد یا خیر؟ به عبارت دیگر آیا می‌توان بین یک صفت اخلاقی و عمل کردن به آن، به روابط همنشینی یا وابستگی قائل بود؟ در واقع می‌توان بین توصیف‌گرهای هرم آداب و حقوق با توصیف‌گرهای هرم‌های فضائل و ردائل اخلاقی، ارتباط وابستگی برقرار کرد یا خیر؟ آیا کاربران از نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات، ممکن است به اطلاعات مربوط به یک صفت اخلاقی و عمل کردن به آن، نیازمند باشند؟ نتایج بررسی‌ها نشان داد که در برخی از موارد بین توصیف‌گرهای هرم آداب و حقوق با هرم‌های فضائل و ردائل اخلاقی، ارتباط وابستگی مشاهده نشده است. در اینجا به ذکر مثالی در روابط همنشینی بین توصیف‌گرهای این هرم‌ها می‌پردازیم:

۱-۲. تحلیل روابط همنشینی بین هرم‌های آداب و حقوق با هرم فضائل اخلاقی. توصیف‌گر «عفت جنسی» در ذیل اصطلاح راس «فضائل اخلاقی» قرار گرفته است. از طرف دیگر توصیف‌گر «آداب ازدواج» در ذیل اصطلاح راس «آداب و حقوق» قرار دارد. سؤال اینجاست که آیا «عفت جنسی» به عنوان یک صفت اخلاقی با عملکردی چون «آداب ازدواج» رابطه همنشینی دارد؟ آیا می‌توان بین این صفت و عملکرد منتج از آن رابطه وابسته برقرار کرد. اگر چنین است، رابطه موردنظر بین توصیف‌گرهای پیش گفته در هرم‌های آداب و حقوق و هرم فضائل اخلاقی، برقرار نیست.

۱. تحلیل روابط وابسته در هرم فضائل و ردائل اخلاقی
بیشترین و دقیق‌ترین روابط وابسته که در بطن روابط همنشینی تحلیل می‌شود، بین توصیف‌گرهای هرم‌های فضائل و ردائل اخلاقی برقرار است. بدین ترتیب به شکل مؤثری روابط همنشینی بین توصیف‌گرهای این دو هرم برقرار شده که دقت اصحاب تدوین‌کننده این اصطلاح‌نامه را در تحلیل روابط وابسته به نمایش می‌گذارد. برای مثال توصیف‌گر «تکبر» که در ذیل ردائل اخلاقی قرار می‌گیرد، دارای رابطه وابستگی با توصیف‌گر «تواضع» که در ذیل فضائل اخلاقی قرار می‌گیرد، است.

تکبر

ا. ر: ردائل اخلاقی
ا. و: تواضع

۲. تحلیل روابط وابسته در هرم آداب و حقوق با هرم‌های فضائل و ردائل اخلاقی

در مقدمه اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی آمده است که بخش فضائل و ردائل اخلاقی، بیشتر ناظر بر صفات و ملکات اخلاقی بوده و بخش آداب و حقوق، به رفتارها و ویژگی‌های انجام‌دادن یک عمل و شرایط آن توجه دارد. سؤال اینجاست که آیا بین یک صفت و ملکه اخلاقی و نیز رفتارها و ویژگی انجام آن، باید ارتباطی وجود

یا هرم‌های نهفته یاد می‌کنیم. سه ویژگی عمده را می‌توان برای هرم‌های نهفته بیان کرد. ویژگی اول: استقلال هرم‌های کوچک یا نهفته از هرم‌های سه‌گانه آداب و حقوق، فضائل اخلاقی و ردائیل اخلاقی؛ ویژگی دوم: این هرم‌ها علاوه بر عدم وجود رابطه مشخص با هرم‌های سه‌گانه نظام اخلاقی، دارای ردپای مشخصی در نمایش‌های نظام‌یافته و ترسیمی در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی نمی‌باشند؛ ویژگی سوم: توصیف‌گرهای ذیل هرم‌های نهفته دارای اصطلاح راس نمی‌باشند. با عنایت به اینکه در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی، ذکر اصطلاح راس در ذیل توصیف‌گرهای متعلق به یک سلسله‌مراتب، در نظر گرفته شده است، این سیاست برای مجموعه توصیف‌گرهای متعلق به سلسله‌مراتب هرم‌های نهفته در نظر گرفته نشده است. برای مثال توصیف‌گر «علم اخلاق» در راس مجموعه توصیف‌گرهای اخصی قرار گرفته که اگر به محل الفبایی این توصیف‌گرهای اخص و نیز مشتقات ذیل آنها رجوع کنیم، به نشانه اصطلاح راس (یعنی ا. س.) و اصطلاح «علم اخلاق» بر نمی‌خوریم. شایان ذکر است که توصیف‌گر «علم اخلاق» و مشتقات آن از جمله هرم‌های کوچک یا نهفته در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی می‌باشند.

اخلاق عقلی
ا. ع: علم اخلاق

علم اخلاق
ا. خ: اخلاق عقلی
ا. خ: اخلاق فلسفی
ا. خ: اخلاق کلامی

اخلاق کلامی
ا. ع: اخلاق عقلی

اخلاق فلسفی
ا. ع: اخلاق عقلی

با عنایت به آنچه درباره ویژگی‌های هرم‌های کوچک یا نهفته در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی گفته شد، در

در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی، ذکر اصطلاح راس در ذیل توصیف‌گرهای متعلق به یک سلسله‌مراتب، در نظر گرفته شده است، این سیاست برای مجموعه توصیف‌گرهای متعلق به سلسله‌مراتب هرم‌های نهفته در نظر گرفته نشده است

عفت جنسی
ا. ر: فضائل اخلاقی
آداب ازدواج
ا. ر: آداب و حقوق
ا. خ: آداب آمیزش

۲-۲. تحلیل روابط هم‌نشینی بین هرم‌های آداب و حقوق با هرم ردائیل اخلاقی. توصیف‌گر «پرخوری» در ذیل اصطلاح راس «ردائیل اخلاقی» قرار گرفته است. از طرف دیگر توصیف‌گر «آداب خوردن» در ذیل اصطلاح راس «آداب و حقوق» قرار دارد. سؤال اینجاست که آیا «پرخوری» به منزله یک صفت اخلاقی با عملکردی چون «آداب خوردن» رابطه هم‌نشینی دارد؟ آیا می‌توان بین این صفت و عملکرد منتج از آن رابطه وابسته برقرار کرد. اگر چنین است، رابطه مورد نظر بین توصیف‌گرهای پیش‌گفته در هرم‌های آداب و حقوق و هرم ردائیل اخلاقی، برقرار نیست.

پرخوری
ا. ر: ردائیل اخلاقی
آداب خوردن
ا. ر: آداب و حقوق

گروه دوم: هرم‌های نهفته در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی
هرم‌های کوچک از اصطلاحات اخلاقی را که با هرم‌های سه‌گانه نظام اخلاقی در ارتباط نظام‌مند نیستند، در این قسمت از آنها به منزله هرم‌های کوچک

برخی از روابط وابسته
عامل ارتباط هریم‌های
نهفته با هریم‌های سه‌گانه
در اصطلاح‌نامه اخلاق
اسلامی می‌باشد

نفس
ا. خ: نفس مطمئنه

اطمینان
ا. ر: فضائل اخلاقی

علم اخلاق
ا. و: نفس
نفس مطمئنه
ا. ع: نفس
ا. و: اطمینان

اینجا به تحلیل روابط همنشینی یا کاربرد اصطلاحات وابسته در بین توصیفگرهای ذیل هریم‌های نهفته با توصیفگرهای سه هریم آداب و حقوق، فضائل و ردائل اخلاقی می‌پردازیم.

۱. تحلیل برقراری ارتباط بین هریم‌های نهفته و هریم‌های سه‌گانه

نقطه ارتباطی بین هریم‌های نهفته با هریم‌های سه‌گانه نظام اخلاقی از طریق برخی از روابط وابسته در ذیل هریم‌های نهفته برقراری می‌شود. به عبارت دیگر برخی از روابط همنشینی در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی عامل اصلی ارتباط این هریم‌ها با یکدیگر می‌باشند. برای توصیفگر «نفس» که به‌عنوان یکی از اصطلاحات وابسته توصیفگر «علم اخلاق» شناخته می‌شود، از طریق توصیفگرهای اخص ذیل خود با هریم‌های سه‌گانه در ارتباط است.

۲. تحلیل ارتباط بین هریم‌های نهفته و هریم‌های سه‌گانه

از منظر همنشینی در بحث پیشین، ارتباطات موجود همنشینی بین هریم‌های نهفته و هریم‌های سه‌گانه را بررسی کردیم. لیکن در اینجا با تکیه به مفهوم ارتباطات همنشینی، قصد داریم که عدم وجود روابط وابسته و همنشینی را بین هریم‌های پیش‌گفته، ترسیم کنیم. به عبارت دیگر، بین توصیفگرهای هریم‌های نهفته و هریم‌های سه‌گانه، می‌توانست روابطی از نوع همنشینی و وابستگی وجود داشته باشد که در حال حاضر موجود نیست. برای مثال

در کنار هرم‌های سه‌گانه آداب و حقوق، فضائل و رذائل اخلاقی، هرم‌های نهفته مستقلی وجود دارد که در نمایش‌های نظام‌یافته و ترسیمی اصطلاح‌نامه ردپایی ندارند.

هرم‌های فضائل و رذائل اخلاقی برقرار است. - نیازهایی به‌منظور برقراری روابط همنشینی بین هرم آداب و حقوق با هرم‌های فضائل و رذائل اخلاقی، وجود دارد. - در کنار هرم‌های سه‌گانه آداب و حقوق، فضائل و رذائل اخلاقی، هرم‌های نهفته مستقلی وجود دارد که در نمایش‌های نظام‌یافته و ترسیمی اصطلاح‌نامه ردپایی ندارند. - برخی از روابط وابسته عامل ارتباط هرم‌های نهفته با هرم‌های سه‌گانه در اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی می‌باشد.

- نیازهایی به‌منظور ایجاد ارتباط همنشینی بین هرم‌های نهفته با هرم‌های سه‌گانه شناسایی شد.

پی‌نوشت‌ها:

1. mazi_lib@yahoo.com
2. Syntagmatic lexical relation
3. Eugene E. Loos (2004). What is a syntagmatic lexical relation? LinguaLinks Library. [Online]. <<http://www.sil.org/LINGUISTICS/GlossaryOfLinguisticTerms/WhatIsASyntagmaticLexicalRelat.htm>>
4. Non-Classes
5. Meccano, molecules and the organization of knowledge: the continuing of S.R. Ranganatan. University College London, School of Library Archive and Information Studies. p. 43-45. [Online]. <www.iskouk.org/presentations/VandaBroughtonNov2007.ppt>
6. اصطلاح راس، نام عام‌ترین رده است که اصطلاح خاص موردنظر در اصطلاح‌نامه به آن تعلق دارد (اوستین، درک؛ دیل، پیتر (۱۳۶۵). تهیه و گسترش اصطلاح‌نامه‌های یک‌زبانه. ترجمه عباس حری. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی، ص ۱۰)

توصیفگر «اخلاق فردی» به‌عنوان اصطلاح اخص توصیفگر «علم اخلاق» (به‌مثابه توصیفگر راس یک هرم نهفته) قرار گرفته است. از طرف دیگر، توصیفگر «آداب فردی» به‌منزله اصطلاح اخص توصیفگر «آداب» در ذیل هرم آداب و حقوق قرار دارند. حال سؤال این است که آیا توصیفگر «اخلاق فردی» در هرم نهفته علم اخلاق می‌توانست دارای نوعی رابطه همنشینی یا وابستگی با توصیفگر «آداب فردی» در هرم آداب و حقوق باشد؟ آیا می‌توان بین هرم‌های نهفته و هرم‌های سه‌گانه از این طریق، ارتباط مشخص‌تری پدید آورد؟

اخلاق فردی
ا. ع: علم اخلاق
ا. ع: آداب

به‌همین ترتیب، می‌توان به برقراری ارتباط همنشینی یا وابستگی بین توصیفگرهای «اخلاق اجتماعی» و «اخلاق دینی» که در ذیل توصیفگر «علم اخلاق» قرار می‌گیرند، با توصیفگرهای «آداب اجتماعی» و «آداب عبادی» که در ذیل اصطلاح راس «آداب و حقوق» قرار می‌گیرند، قائل شد.

اخلاق اجتماعی
ا. ع: علم اخلاق
ا. ع: آداب

اخلاق دینی
ا. ع: علم اخلاق
ا. ع: آداب

نتیجه‌گیری
تحلیل روابط همنشینی یا روابط وابسته بین توصیفگرهای اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی نشان داد که - رابطه مشخص و دقیقی بین اصطلاحات در